

نقش دین و معنویت در دوران پاندمی کرونا ویروس ۲۰۱۹ (کووید-۱۹) در

زندگی سالمندان: یک مرور سیستماتیک

فرزین باقری شیخانگشده*

علی فتاحی آشتیانی**

چکیده

کرونا ویروس ۲۰۱۹ (کووید-۱۹)، نخست از شهر ووهان استان هوبی کشور چین شیوع یافت و کمتر از دو ماه، بنابر اعلام سازمان جهانی بهداشت به یک بیماری همه گیر در سطح جهان تبدیل شد. در این راستا، پژوهش مروری حاضر با هدف بررسی نقش دین و معنویت در دوران همه گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ (کووید-۱۹) در زندگی سالمندان انجام شد. در این مطالعه مروری نظام مند، واژگان کلیدی Religion, Spirituality, Elder, older adults, Coronavirus 2019 (COVID-19) در عنوان و چکیده مقالات منتشر شده در پایگاه‌های Scopus, PubMed, Google Scholar و ScienceDirect جستجو شد. معیار اصلی جهت ورود، مقالات چاپی تمام متن انگلیسی مرتبط در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ بود. از چک لیست PRISMA برای بررسی و کنترل کیفیت مقالات استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد سالمندانی که در دوران همه گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ فعالیت‌های معنوی و مذهبی خود را انجام می‌دادند، از سلامت روانی بهتری برخوردار بودند؛ همچنین داشتن باورهای دینی سبب معنا و آرامش در زندگی افراد می‌شود که نتیجه آن کاهش ترس و اضطراب ناشی از شیوع کووید-۱۹ است. در واقع سالمندانی که از سطوح معنوی بالایی برخوردارند، تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری روان‌شناختی بهتری دارند که موجب می‌شود نسبت به شرایط، ذهن‌آگاهی داشته باشند و فشار و درد ایجاد شده را قابل تحمل‌تر ادراک نمایند؛ بنابراین می‌توان دریافت دین و معنویت فواید بسیار زیادی، نه تنها برای سالمندان بلکه برای تمام سنین به ارمغان می‌آورد که لازم است برای ارتقای معنویت به آموزش‌هایی در متون درسی (به صورت کارگاهی) پرداخته شود.

واژگان کلیدی: کرونا ویروس ۲۰۱۹، دین، معنویت، سالمند، مرور سیستماتیک

* دانشجوی دکتری تخصصی روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
farzinbagheri@modares.ac.ir

** استاد مرکز تحقیقات علوم رفتاری، دانشگاه علوم پزشکی بقیةالله (عج)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
afa1337@gmail.com

مقدمه

سال‌مندان بیشتر از سنین دیگر تحت تأثیر بیماری‌های همه‌گیر^۱ و بلایای طبیعی مانند سیل، زلزله، طوفان و سونامی قرار می‌گیرند (پارکر^۲ و همکاران، ۲۰۱۶). تنهایی، خشونت، سوء رفتار، اختلالات روان‌شناختی و جسمانی نیز می‌توانند پیامدهای این اتفاقات را دوچندان کنند (المن^۳ و همکاران، ۲۰۲۰). کرونا ویروس ۲۰۱۹ (کووید-۱۹)^۴، نخست از شهر ووهان استان هوئی کشور چین شیوع یافت و تنها در طول دو ماه، بنابر اعلام سازمان جهانی بهداشت^۵ به یک بیماری همه‌گیر در سطح جهانی تبدیل شد (چن^۶ و همکاران، ۲۰۲۰). کووید-۱۹ تا پایان سال ۲۰۲۰ میلادی، ۲۱۳ کشور را درگیر خود کرده، حدود ۱۰۶ میلیون نفر را مبتلا و نزدیک به ۲ میلیون و پانصد نفر را به کام مرگ کشانده است (مختار، ۲۰۲۰)^۷؛ همچنین در طول یکسال گذشته، میزان مرگ و میر ناشی از کرونا ویروس ۲۰۱۹ در بین سنین ۶۰ تا ۷۰ سال (۱۴/۸ درصد)، ۷۰ تا ۸۰ سال (۸ درصد) و ۸۰ سال به بالا (۳/۶ درصد) و در مجموع ۲۶/۴ درصد گزارش شده است که در بین کشورها، چین به‌عنوان مسن‌ترین کشور جهان بیشترین آمار فوتی را داشته است (حالم، جاواید و وایشا، ۲۰۲۰)^۸. کووید-۱۹ یک بیماری عفونی تنفسی حاد با علائم اصلی تب، سرفه و تنگی نفس است که قدرت انتقال و شیوع بالایی دارد (سولومون^۹ و همکاران، ۲۰۲۰). با شیوع کووید-۱۹ و پیامدهای آن، رخ دادن تغییراتی چون تعطیلی مشاغل پرخطر، ایجاد سطح اضطراری بهداشت عمومی و قرنطینه خانگی به‌شدت روابط اجتماعی، اقتصادی و نحوه زندگی کردن افراد به‌ویژه سالمندان را تحت تأثیر قرار داد (مونوهان^{۱۰} و همکاران، ۲۰۲۰). گزارش‌های نخستین درباره ویروس ناشناخته کووید-۱۹ از چین در اوایل ژانویه ۲۰۲۰ (ژو^{۱۱} و همکاران، ۲۰۲۰) و ایتالیا تا اواخر فوریه ۲۰۲۰ گویای آن بود که افراد مسن نسبت به سنین دیگر بیشتر در معرض ابتلا و مرگ ناشی از کرونا ویروس ۲۰۱۹ قرار دارند (چینتالاپودی^{۱۲} و همکاران، ۲۰۲۰)؛ همچنین

1. Epidemic diseases

2. Parker

3. Elman

4. Coronavirus 2019 (COVID-19)

5. World Health Organization

6. Chen

7. Mukhtar

8. Haleem, Javaid & Vaishya

9. Solomon

10. Monahan

11. Zhou

12. Chintalapudi

گزارش‌های ایالات متحده آمریکا تا اوایل مارس ۲۰۲۰ بیانگر بروز علائم شدیدتر مانند ذات‌الریه و تب در افراد بالای ۶۰ سال در مقایسه با دیگر سنین بود (لام^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). افزون بر تشدید علائم کووید-۱۹ در سالمندان، بیماری‌های مزمن و زمینه‌ای از جمله فشار خون بالا و بیماری‌های قلبی عروقی به علت فشار و استرس ناشی از کرونا در سالمندان تشدید می‌شود و احتمال ابتلا به کووید-۱۹ و مرگ را در این افراد بالا می‌برد (بورلاکو^۲ و همکاران، ۲۰۲۱).

با گسترش کرونا ویروس ۲۰۱۹، موجی از ترس، استرس و اضطراب در بین مردم جهان به‌ویژه سالمندان ایجاد شد (دورومز و دورار، ۲۰۲۱)^۳ که در این میان دین،^۴ معنویت^۵ و اعتقادات مذهبی^۶ به‌عنوان تسهیل‌گر توانستند مقداری از استرس پاندمی کووید-۱۹ را بکاهند (پرازرس^۷ و همکاران، ۲۰۲۱)؛ زیرا احساسات مثبتی که افراد در ادیان مختلف دارند، سبب تقویت سیستم ایمنی و کاهش اضطراب آنان خواهد شد. در میان مسیحیان، این احساسات مثبت به‌عنوان میوه روح‌القدس (عشق، شادی، آرامش، مهربانی، وفاداری، خویشتن‌داری و صداقت) شناخته می‌شود (احمد، نواب و شافی، ۲۰۲۱)^۸. دین مبین اسلام نیز معتقد است افرادی که در دنیا اعمال صالح انجام می‌دهند و به دیگران کمک می‌کنند، جایگاهشان در آخرت بهشت است (قرآن کریم). این مسئله خود سبب ایجاد یک آرامش درونی در سالمندان می‌شود تا با انجام اعمال مذهبی به خداوند نزدیک‌تر شوند (کونینگ، ۲۰۲۰)^۹. مطالعات انجام‌شده در این زمینه نیز مزایای احساسات مثبت و ایمان دینی را از نظر علمی بررسی کردند؛ نتایج بیانگر افزایش قابل توجه بهزیستی روان‌شناختی و سیستم ایمنی افراد با ایمان بود و در راستای گفته‌های کتاب‌های دینی قرار داشت (لوچتی^{۱۰} و همکاران، ۲۰۲۰)؛ در واقع اعتقادات مذهبی به‌عنوان یک منبع مهم سلامتی و بهزیستی در سنین مختلف، به‌ویژه سالمندی شناخته می‌شود که نباید آثار آن را کوچک شمرد (ایسکو، ۲۰۲۰)^{۱۱}. در این باره، مطالعات زیادی تأثیرات فعالیت‌های مذهبی را بر روی تقویت

1. Lam

2. Burlacu

3. Durmuş & Durar

4. Religion

5. Spirituality

6. Religious beliefs

7. Prazeres

8. Ahmad, Nawab & Shafi

9. Koenig

10. Lucchetti

11. Isiko

سیستم ایمنی افراد مورد بررسی قرار دادند. نتایج این پژوهش‌ها نشان داد انجام فعالیت‌های مذهبی در بین مردم سالم و افرادی که دارای بیماری‌های عفونی مانند ایدز و هپاتیت هستند، به ارتقای سیستم ایمنی افراد و کاهش عفونت‌های آنها می‌انجامد (کراس،^۱ ۲۰۱۹). عمان و ریلی^۲ (۲۰۱۸) نیز به بررسی مطالعات انجام‌شده درباره اهمیت معنویت در سلامتی افراد پرداختند؛ یافته‌های به‌دست آمده گویای نقش چشمگیر فعالیت‌های مذهبی در افزایش سلامتی و بهزیستی روان‌شناختی افراد بود.

با توجه به فاصله‌گذاری اجتماعی و بسته شدن مراکز مذهبی در دوران شیوع کووید-۱۹، بسیاری از افراد ناچارند به صورت آنلاین و با استفاده از شبکه‌های مجازی و تلویزیون اعمال دینی خود را انجام دهند. در گذشته بیشتر افراد درگیر فعالیت‌های روزانه خود بودند و زمانی برای خلوت کردن با خدای خود و عبادت نداشتند، اما در قرنطینه خانگی و دورکاری افراد، مردم وقت بیشتری برای انجام اعمال دینی دارند (کوالسیک^۳ و همکاران، ۲۰۲۰)؛ در این باره، رابابا^۴ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی رابطه اضطراب مرگ با بهزیستی و معنویت را در سالمندان طی همه‌گیری کووید-۱۹ بررسی کردند. در این مطالعه ۲۴۸ سالمند شرکت داشتند. نتایج آن نشان داد افرادی که دارای سطوح پایین‌تری در معنویت و بهزیستی هستند، از اضطراب مرگ بیشتری رنج می‌برند؛ همچنین مشخص شد هرچه سالمندان از معنویت بالاتری برخوردار باشند، اضطراب مرگ کمتری را تجربه می‌کنند. شانون‌هوئیس^۵ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی نقش معنویت و دین در پیش‌بینی خودکشی سالمندان طی شیوع کووید-۱۹ پرداختند. یافته‌های آن نشان داد افرادی که پیش از شیوع کووید-۱۹ به خودکشی فکر می‌کردند، اگر در شرایط تنش‌زای انزوا در دوران کرونا قرار گیرند، به احتمال بیشتری اقدام به خودکشی خواهند کرد؛ در حالی که مقابله‌های مذهبی و معنوی یک عامل محافظتی برای کاهش رفتارهای خودکشی در سالمندان بود.

والارین و کیوی^۶ (۲۰۲۱) در پژوهشی به بررسی تأثیر همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ بر سالمندان و مراقبان آنها پرداختند؛ نتایج نشان داد شیوع کووید-۱۹ به افزایش افسردگی، اضطراب، انزوا و تنهایی در سالمندان می‌انجامد؛ همچنین بسیاری از مراقبان آنها مسئولیت‌های زیادی را بر عهده داشتند که سبب فرسودگی آنها می‌شد. در این باره، مراقبت‌های گوناگونی مانند آموزش

1. Krause

2. Oman & Riley

3. Kowalczyk

4. Rababa

5. Shannonhouse

6. Walarine & KV

مراقبه ذهن‌آگاهی، پشتیبانی تلفنی و افزایش معنویت در جهت بهبود سلامت روانی سالمندان پیشنهاد شد. در مطالعه‌ای دیگر، وایت‌هد و توروسیان^۱ (۲۰۲۱) به بررسی‌های تجربه‌های سالمندان در همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ پرداختند. یافته‌های این مطالعه نشان داد احساس تنهایی و انزوا بیشترین استرس را برای سالمندان به همراه خواهد داشت؛ همچنین ارتباط با دیگران، ورزش، داشتن معنویت و ایمان سبب ارتقای بهزیستی روان‌شناختی در سالمندان می‌شود. در واقع معنویت به‌عنوان یک سیستم اعتقادی درونی درک می‌شود که نشاط و آرامش را در زندگی افراد ایجاد می‌کند؛ به سخن دیگر، اعمال مذهبی به‌عنوان سبک‌های مقابله با استرس در نظر گرفته می‌شوند که در شرایط حساس و بحرانی به میزان قابل توجهی استرس فرد را کاهش می‌دهد. سالمندان نیز در دوران همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ در شرایطی که اوضاع از کنترل فرد خارج است، با توکل به خدا و انجام اعمال دینی، درد و استرس را برای خود قابل تحمل‌تر می‌کنند (ياسارانسی،^۲ ۲۰۲۰).

با توجه به اینکه همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹، موجب ترس و استرس زیاد در بین مردم جهان (به‌ویژه سالمندان) شده است و پس از گذشت یکسال از شیوع آن، همچنان شاهد جهش این ویروس منحوس هستیم، توجه به موضوعاتی که در دوران فاصله‌گذاری اجتماعی می‌توانند سبب آرامش و سلامت روانی در افراد شود، بیش از هر چیز دیگری اهمیت دارد؛ بنابراین پژوهش مروری حاضر با هدف بررسی نقش دین و معنویت در دوران همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ در زندگی سالمندان انجام شد.

روش پژوهش

مطالعه حاضر یک پژوهش مروری است که در آن از مقالات نمایه‌شده در پایگاه‌های اطلاعاتی علمی مانند ScienceDirect، Scopus، ISI، Springer، PubMed، Google Scholar و استفاده شد. پژوهشگران در این مطالعه با استفاده از کلیدواژه‌های تعیین‌شده، مقالات معتبر انگلیسی را از منابع معتبر الکترونیک جستجو، استخراج و با بررسی متون کامل این مقالات، داده‌های حاصل را به صورت دسته‌بندی‌شده توصیف کردند. کلیدواژه‌های مورد نظر در این مطالعه عبارت بودند از واژه COVID-19 (Coronavirus 2019) و واژگان Psychology، Religion، Spirituality، Elder، older adults، Mental Health که در

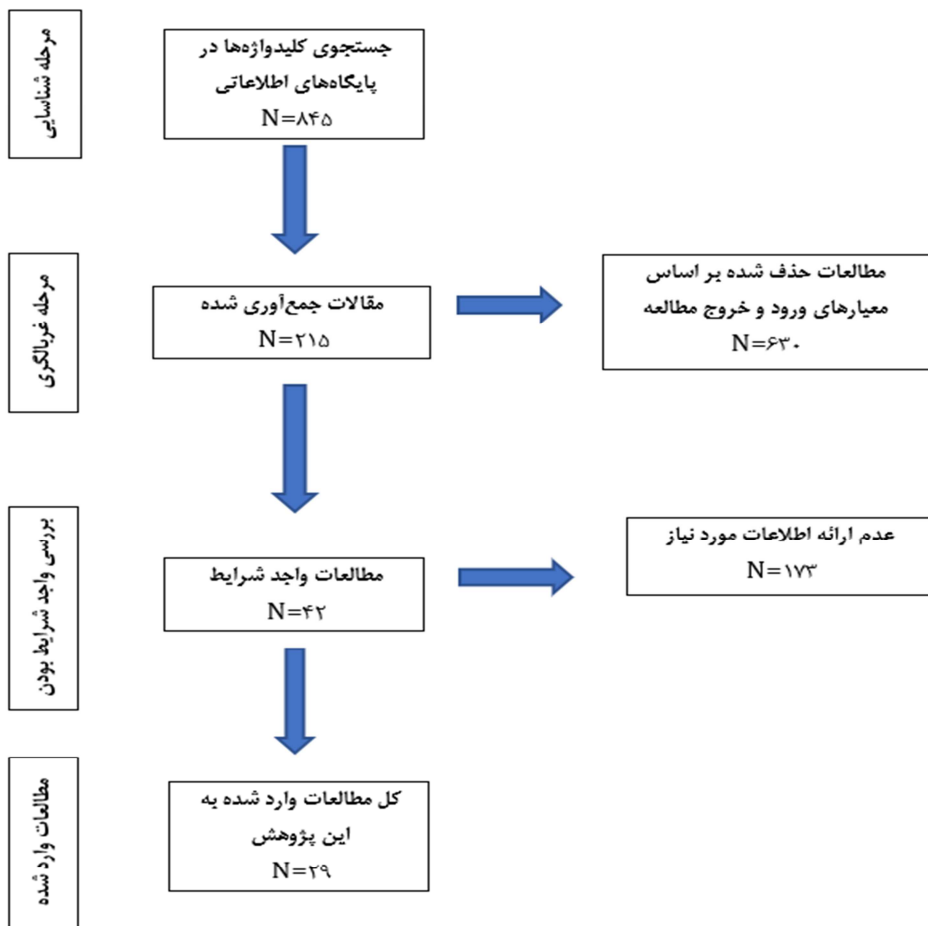
1. Whitehead & Torossian

2. Yasaransi

عناوین و چکیده مقالات مورد جستجو قرار گرفتند، سپس موارد غیر مربوط و تکراری حذف شدند. در مرحله بعدی متون کامل مقالات باقیمانده مورد بررسی قرار گرفته و پس از حذف موارد غیر مربوط، نتایج مربوط به مقالات منتخب در مرحله نهایی، دسته‌بندی و بررسی شدند. در این مطالعه از راهنمای گزارش‌دهی مطالعات مرور سیستماتیک پریزما PRISMA استفاده شد؛ پریزما یکی از معیارهای بین‌المللی معتبر برای گزارش‌دهی نتایج مطالعات مروری است. شکل اولیه این بیانیه در سال ۲۰۰۹ جهت ارزیابی متن کامل مطالعات مرور نظام‌مند و متآنالیز از سوی گروهی محققان بین‌المللی شامل نویسندگان مرورها، متخصصان روش‌شناسی پژوهش، پزشکان و متخصصان در حوزه‌های موضوعی مختلف تدوین شد (موهر^۱ و همکاران، ۲۰۱۰). مقالات پژوهشی به صورت هدفمند براساس معیارهای ورود به پژوهش: مرتبط بودن با هدف پژوهش، برخورداری از چارچوب ساختاریافته پژوهشی، در دسترس بودن متن مقاله و انتشار در مجله معتبر برای بررسی انتخاب شدند. ارزیابی کیفیت مقالات با استفاده از معیارهای ارائه‌شده توسط گیفورد، دیویس، ادواردز، گریفین و لیبانون^۲ (۲۰۰۷) انجام گرفت. براساس معیارهای ارائه‌شده برای مطالعات کمی (۶ معیار)، کیفی (۱۱ معیار)، نیمه‌تجربی (۸ معیار) و تجربی (۷ معیار) مقالات در یک مقیاس دو امتیازی (صفر و یک) ارزیابی شدند. نقطه‌برش برای حذف مقالات کمی، امتیاز ۴ و کمتر؛ برای مطالعات تجربی و نیمه‌تجربی، امتیاز ۶ و کمتر؛ برای مطالعات کیفی نیز امتیاز ۸ و کمتر بود. در پایان پس از بررسی و ارزیابی‌های صورت‌گرفته (نمودار ۱)، ۲۷ مقاله منتخب در مرور باقی ماندند.

1. Moher

2. Gifford, Davies, Edwards, Griffin & Lybanon

نمودار ۱: چک لیست PRISMA برای انتخاب مطالعات

یافته‌ها

در این پژوهش، تعداد ۲۷ مقاله پژوهشی انگلیسی منتشر شده در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ مرتبط با کووید-۱۹ بررسی شدند که در جدول ۱، یافته‌های حاصل از مقالات مرورشده درباره نقش دین و معنویت در دوران همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ در زندگی سالمندان ارائه می‌شود.

جدول ۱. ویژگی مطالعات نقش دین و معنویت در دوران کرونا ویروس ۲۰۱۹ در زندگی سالمندان

نویسنده و سال	هدف و حجم نمونه	نوع مطالعه	کشور	یافته اصلی
۱ رابابا و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: ارتباط اضطراب مرگ با بهزیستی معنوی و سبک مقابله دینی طی همه‌گیری کووید-۱۹ در سالمندان حجم نمونه: ۲۴۸	کمی	امارات	یافته‌های به دست آمده مشخص کرد سالمندانی که دارای بهزیستی معنوی پایینی هستند، اضطراب مرگ قابل توجهی را تجربه می‌کردند؛ در مقابل سالمندانی که سبک مقابله دینی بالایی داشتند، دارای اضطراب مرگ کمتری بودند. همچنین سالمندان متأهل دارای اضطراب مرگ بیشتری بودند.
۲ روبرتو و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی نقش معنویت بر تاب‌آوری زنان طی همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۵۰ کمی و ۵۷ کیفی	کمی	آمریکا	نتایج بررسی‌های کمی نشان داد همبستگی مثبت معناداری بین معنویت و تاب‌آوری وجود دارد. یافته‌های کیفی نیز گویای نقش فعالیت‌های معنوی در افزایش امید، خوش‌بینی، حمایت اجتماعی، تاب‌آوری، صلح و آسایش داشت.
۳ لوچتی و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی معنویت، دینداری و سلامت روانی در طی شیوع کووید-۱۹ حجم نمونه: ۴۸۵	کمی-مقطعی	برزیل	یافته‌های این پژوهش مشخص کرد انجام فعالیت‌های معنوی و مذهبی در دوران همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ به افزایش سلامت روانی افراد می‌انجامد؛ همچنین کسانی که دینداری کمتری داشتند، از انزوای اجتماعی بیشتری برخوردارند.
۴ پریئو-پورسوا و جودار (۲۰۲۰)	هدف: نقش دین و معنویت در رشد پس از سانحه کرونا ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۱۰۹۱	کمی	اسپانیا	بررسی‌های انجام شده مشخص کرد ارتباط مستقیمی بین دینداری و معنویت با رشد پس از سانحه وجود دارد. افرادی که در سطوح بالایی از دین و معنویت قرار دارند، بهتر می‌توانند استرس خود را مدیریت کنند و در آینده نیز در زندگی معنا داشته باشند.
۵ کوالسزیک و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی دین و ادراک ایمان طی همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۳۲۴	کمی	لهستان	بررسی‌های صورت گرفته نشان داد عقاید و اعمال دینی می‌تواند نگرش مثبتی نسبت به شرایط دشوار قرنطینه خانگی و شیوع کووید-۱۹ در افراد ایجاد کند؛ همچنین افرادی که ایمان بالایی داشتند، از سلامت روان مناسب‌تری برخوردار بودند و توانایی بهتری برای کنار آمدن با بیماری داشتند.
۶ کاساپوگلو (۲۰۲۰)	هدف: بررسی ارتباط ترس از کووید-۱۹ و بهزیستی معنوی حجم نمونه: ۴۷۴	کمی	ترکیه	یافته‌های این پژوهش نشان داد زنان و افرادی که سطح تحصیلات پایین‌تری داشتند، ترس بیشتری نسبت به کووید-۱۹ تجربه می‌کردند؛ همچنین مشخص شد افرادی که دارای بهزیستی معنوی بالایی بودند، ترس و اضطراب کمتری نسبت به کرونا ویروس ۲۰۱۹ داشتند.

۷	فردین (۲۰۲۰)	هدف: بررسی فواید معنویت در طی همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۱۱ مقاله	مروری	ایران	بررسی‌های انجام‌شده نشان داد دین و معنویت می‌توانند در شرایط بحرانی و حاد به افراد کمک کنند تا آرامش ذهنی و روانی خود حفظ کنند؛ همچنین با انجام اعمال معنوی افراد می‌توانند خود را به خدا نزدیک و ترس کمتری را تجربه کنند.
۸	یاسارانسی (۲۰۲۰)	هدف: بررسی معنویت، سلامت روان و مدیریت استرس طی همه‌گیری کووید-۱۹	مروری	سریلانکا	یافته‌های این پژوهش مشخص کرد که در دوران همه‌گیری‌های گوناگون، اعتقادات دینی و معنوی به‌عنوان یک سبک مقابله با استرس می‌تواند استرس افراد را بکاهد. در دوران شیوع کووید-۱۹ معنویت سبب مدیریت استرس و تنش افراد شد.
۹	مراج و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی نقش میانجی معنویت در مقابل تاب‌آوری و ناامیدی طی شیوع کووید-۱۹ حجم نمونه: ۵۴۰	کمی	پاکستان	بررسی‌های صورت گرفته گویای همبستگی مثبت معنادار تاب‌آوری با معنویت بود؛ همچنین مشخص شد معنویت به‌عنوان میانجی می‌تواند در شرایط بحرانی مانند شیوع کرونا تاب‌آوری افراد را افزایش و ناامیدی را کاهش دهد.
۱۰	بوگوسوسکی و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی اعمال معنوی طی همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۱۰۰۱	کمی	لهستان	نتایج این مطالعه نشان داد در دوران قرنطینه خانگی ۲۱ درصد افراد نسبت به گذشته زمان بیشتری را برای اعمال انجام معنوی صرف می‌کردند؛ همچنین مشخص شد افرادی که اعمال مذهبی بیشتری را انجام می‌دادند، قوانین مربوط به محدودیت‌های کووید-۱۹ را بهتر رعایت می‌کردند.
۱۱	یلدیریم و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: معنا در زندگی، سبک مقابله دینی و تنهایی طی همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۸۷۲	کمی	ترکیه	بررسی‌های صورت گرفته نشان داد افرادی که در دوران کرونا به‌وسیله معنویت به معنا در زندگی دست یافته بودند، تنهایی کمتری را تجربه می‌کردند؛ همچنین سبک مقابله دینی که افراد اتخاذ می‌کنند، می‌تواند سلامت روانی آنها را تحت تأثیر قرار دهد.
۱۲	وون هومبولت و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی نقش فناوری‌های هوشمند با معنا در زندگی سالمندان طی شیوع کووید-۱۹ حجم نمونه: ۳۵۱ سالمند ۶۵ تا ۸۷ سال	کیفی	ایتالیا، پرتغال، مکزیک و اسپانیا	شش مضمون اصلی روابط معنادار، فعالیت‌های ارزشمند، معنویت، حمایت از سلامتی، رشد خود، فعالیت بدنی به دست آمد. بنابر یافته‌های این پژوهش مشخص شد که فناوری‌های هوشمند در دوران کرونا سبب ارتقای معنویت در سالمندان شد.

۱۳	شانون هویس و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی نقش معنویت و دین در پیش بینی خودکشی سالمندان طی شیوع کووید-۱۹	کیفی	آمریکا	بررسی‌های انجام شده نشان داد افرادی که پیش از شیوع کووید-۱۹ به خودکشی فکر می‌کردند، اگر در شرایط تنش‌زا انزوا در دوران کرونا قرار گیرند، به احتمال بیشتری اقدام به خودکشی می‌کنند؛ درحالی‌که مقابله‌های مذهبی و معنوی یک عامل محافظتی برای کاهش رفتارهای خودکشی در سالمندان شناخته شد.
۱۴	بیوناوتورا و همکاران (۲۰۲۰)	هدف: بررسی سلامت روانی سالمندان فیلیپینی طی شیوع کووید-۱۹	مروری	فیلیپین	یافته‌های این پژوهش نشان داد میزان مرگ‌ومیر سالمندان در دوران شیوع کرونا افزایش چشمگیری داشت که همین امر به کاهش سلامت روانی آنها انجامید؛ اما حمایت اجتماعی و اعمال معنوی بهزیستی روان‌شناختی سالمندان را افزایش داد.
۱۵	چانگ و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: بررسی نقش دینداری بر تاب‌آوری طی شیوع کووید-۱۹ حجم نمونه: ۴۵۸	کمی	چین	نتایج این پژوهش نشان داد افرادی که معنویت و دینداری بالایی داشتند از تاب‌آوری روان‌شناختی بهتری برخوردار بودند. همچنین معنویت منجر به کاهش ترس از ابتلا به کووید-۱۹ می‌شد.
۱۶	آلید و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: بررسی نقش میانجی معنویت و امید بر پیامدهای روان‌شناختی انگ اجتماعی دوران کرونا حجم نمونه: ۴۲۶	کمی	عربستان	یافته‌های این پژوهش نشان داد معنویت و امید به‌عنوان متغیرهای میانجی می‌تواند انگ اجتماعی کووید-۱۹ را در افراد کاهش دهد؛ همچنین مشخص شد معنویت و امید سبب افزایش سلامت روانی افراد می‌شود.
۱۷	دورومز و دورار (۲۰۲۱)	هدف: بررسی رابطه بهزیستی معنوی و ترس از کووید-۱۹ در سالمندان حجم نمونه: ۱۷۸۰	کمی	ترکیه	همبستگی منفی معناداری بین بهزیستی معنوی و ترس از کووید-۱۹ در سالمندان به‌دست آمد؛ سالمندانی که دارای بیماری‌های مزمن بودند، ترس و اضطراب بیشتری نشان می‌دادند؛ ولی سالمندانی که از سطوح بهزیستی معنوی بالایی برخوردار بودند، ترس کمتری نسبت به کرونا داشتند.
۱۸	چربلانس و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: بررسی عوامل پیش‌بینی‌کننده کیفیت معنویت در زندگی طی همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۲۲۲۰	کمی	کانادا	بررسی‌های صورت‌گرفته نشان داد عوامل گوناگونی در زندگی می‌تواند کیفیت معنویت را پیش‌بینی کند که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به سلامت روانی، سن، جنسیت و مذهب افراد اشاره کرد.

۱۹	همیلتون و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: استفاده از معنویت برای مقابله با پیامدهای شیوع کووید-۱۹ حجم نمونه: ۱۸	کیفی	آفریقا	در این مطالعه کیفی از افراد مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته‌ای گرفته شد؛ نتایج به دست آمده چند مضمون اصلی را مشخص کرد: ۱. افزایش فعالیت‌های معنوی سبب کاهش ناراحتی و استرس می‌شود؛ ۲. در هنگام ترس به خدا ایمان داشته باشیم؛ ۳. یافتن شادی و شجاعت با خواندن متون دینی؛ ۴. یافتن معنا در زندگی از راه معنویت و دین.
۲۰	بورلاکو و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: پیامدهای اجتماعی، روان‌شناختی و مذهبی تنهایی سالمندان در طی شیوع کرونا و ویروس ۲۰۱۹	مروری	سوئد	بررسی‌های صورت‌گرفته نشان داد سالمندانی که در دوران قرنطینه خانگی و فاصله‌گذاری اجتماعی همچنان اعمال دینی و مذهبی خود را انجام می‌دهند، از سلامت روانی و جسمانی بهتری برخوردار بودند؛ در مقابل سالمندانی که معنویت کمی داشتند، از تنهایی و انزوای اجتماعی رنج می‌بردند.
۲۱	پرازرس و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: رابطه ترس و اضطراب کووید-۱۹ با معنویت حجم نمونه: ۲۲۲	کمی	پرتغال	نتایج به دست آمده نشان داد افراد با انجام دادن اعمال معنوی بر اضطراب و ترس ناشی از کرونا و ویروس ۲۰۱۹ غلبه می‌کنند. معنویت و اعتقاد به دنیای آخرت سبب ایجاد آرامش روانی در افراد می‌شود؛ در واقع فعالیت‌های مذهبی به‌عنوان یک سبک مقابله با استرس مورد استفاده قرار می‌گیرد که نتیجه آن کاهش اضطراب و ترس کووید-۱۹ است.
۲۲	اولواله و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: معنویت و بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ حجم نمونه: ۲۲۱	کمی	نیجریه	نتایج این پژوهش نشان داد در دوران همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ افرادی که در خانه‌های خود اعمال معنوی انجام می‌دادند، از سلامت روانی و جسمانی بالاتری برخوردار بودند.
۲۳	هوتابارات و هوتابارات (۲۰۲۱)	هدف: سلامت معنوی افراد طی همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۵۲	کمی	اندونزی	بررسی‌های صورت‌گرفته مشخص کرد که سلامت معنوی افراد در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ سبب افزایش احترام به دیگران، ایجاد صلح و آرامش، مهربانی به خود، پرستش خداوند، پیشرفت در زندگی و سلامت روانی می‌شود.
۲۴	کیونس و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: بررسی سلامت روانی، تاب‌آوری و دینداری در سالمندان طی شیوع کووید-۱۹ حجم نمونه: ۶۰ سالمند	کمی	قطر	نتایج این پژوهش گویای بالا بودن افسردگی و اضطراب در سالمندان دارای تاب‌آوری و معنویت پایین بود؛ در واقع سالمندانی که در دوران کرونا از معنویت بالایی برخوردار بودند، دارای سلامت روانی بهتری بودند.

۲۵	وایت‌هد و توروسیان (۲۰۲۱)	هدف: بررسی‌های تجربه‌های سالمندان طی همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ حجم نمونه: ۸۲۵	کمی	آمریکا	یافته‌های این مطالعه نشان داد احساس تنهایی و انزوا بیشترین استرس را برای سالمندان به همراه داشت؛ همچنین ارتباط با دیگران، ورزش، داشتن معنویت و ایمان موجب ارتقای بهزیستی روان‌شناختی در سالمندان می‌شود.
۲۶	لیراسور و همکاران (۲۰۲۱)	هدف: تأثیر همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ بر زندگی سالمندان	مروری	کانادا	نتایج این مطالعه مروری نشان داد که در دوران شیوع کووید-۱۹ محدودیت‌های ایجادشده سبب کاهش سلامت روانی سالمندان شده است؛ همچنین سن‌گرایی و افسردگی در دوران کرونا افزایش یافته است. در این بین حفظ ارتباطات اجتماعی و معنویت موجب بهبود سلامت روان‌شناختی سالمندان شد.
۲۷	والارین و کیوی (۲۰۲۱)	هدف: تأثیر همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ بر سالمندان و مراقبان آنها	مروری	هند	شیوع کووید-۱۹ سبب افزایش افسردگی، اضطراب، انزوا و تنهایی در سالمندان می‌شود؛ همچنین بسیاری از مراقبان آنها مسئولیت‌های زیادی را بر عهده داشتند که باعث فرسودگی می‌شد. در این راستا مراقبت‌های گوناگونی مانند آموزش مراقبه ذهن‌آگاهی، پشتیبانی تلفنی و افزایش معنویت در جهت بهبود سلامت روانی سالمندان پیشنهاد شد.

از میان ۸۴۵ مقاله مرتبط با کرونا و ویروس ۲۰۱۹ و معنویت، در پایان ۲۷ مقاله بررسی و با جمعیت ۱۱۲۹۰ نفر بر پایه معیارهای ورود و حذف انتخاب و بازبینی شدند؛ همچنین در این مرور سیستماتیک ۲۲ کشور، ایتالیا، مکزیک، قطر، هند، فیلیپین، اندونزی، نیجریه، پرتغال، سوئد، آفریقا، کانادا، ترکیه، عربستان، چین، لهستان، پاکستان، سریلانکا، اسپانیا، برزیل، ایران، آمریکا و امارات حضور داشتند که گویای اهمیت دین و معنویت در سراسر جهان دارد. از بین ۲۷ مقاله بررسی شده ۶۶/۶ درصد کمی، ۲۲/۲ درصد مروری و ۱۱/۲ درصد کیفی است و نیز ۵۱/۸۵ درصد و ۴۸/۱۵ درصد مقالات در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ منتشر شدند. در تمامی مقالات بررسی شده به ابعاد روان‌شناختی دین و معنویت توجه ویژه‌ای شده که نشان‌دهنده نقش چشمگیر دین و معنویت در ایجاد آرامش در دوران همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹ دارد؛ همچنین در ۲۲ درصد مقالات به معنایی اشاره می‌شود که اعمال دینی و مذهبی در زندگی افراد ایجاد می‌کند. در مقالات بررسی شده به رشد پس از سانحه نیز پرداخته شده بود که یکی از نتایج مثبت پاندمی کووید-۱۹ را

می‌توان در افزایش اعتقادات دینی و معنوی افراد مشاهده کرد. زمانی که افراد به مرگ نزدیک می‌شوند تلاش می‌کنند با اعمال مذهبی خود با خداوند یکتا ارتباط برقرار کنند. شیوع کرونا و ویروس ۲۰۱۹ این فرصت را فراهم کرد تا افراد یک مدتی را با خود و خداوند تنها باشند و به رفتارهایشان فکر کنند. سه مقاله نیز به تنهایی و انزوای اجتماعی ناشی از شیوع کووید-۱۹ و قرنطینه خانگی پرداخته بودند که نتایج حاصل به نقش مهم معنویت و دین در کاهش احساس انزوا و تنهایی اشاره می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش مروری حاضر با هدف بررسی نقش دین و معنویت در دوران پاندمی کرونا و ویروس ۲۰۱۹ (کووید-۱۹) در زندگی سالمندان انجام شد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که دین و معنویت در دوران شیوع بیماری کووید-۱۹ می‌تواند سبب افزایش سلامت روانی سالمندان شود؛ همچنین سالمندانی که در دوران قرنطینه خانگی همچنان فعالیت‌های دینی و مذهبی خود را انجام می‌دهند، اضطراب مرگ و استرس کمتری دارند. این یافته‌ها با مطالعات پرازرس و همکاران (۲۰۲۱)؛ کوئینگ (۲۰۲۰)؛ رابابا و همکاران (۲۰۲۰)؛ لوچتی و همکاران (۲۰۲۰)؛ دورومز و دورار (۲۰۲۱) و بورلاکو و همکاران (۲۰۲۱) همسو است.

در تبیین این نتایج می‌توان اذعان داشت سالمندانی که در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ اعمال معنوی و مذهبی خود را انجام می‌دادند، نزدیکی بیشتری به خداوند داشتند که همین امر سبب ایجاد آرامش در زندگی آنها می‌شد؛ به بیانی دیگر، دین و معنویت موجب پدیدآیی معنا در زندگی افراد می‌شود و همین موضوع ذهن‌آگاهی و تاب‌آوری را افراد بالا می‌برد. در دوران همه‌گیری کرونا و ویروس ۲۰۱۹، سالمندان با انجام اعمال مذهبی و عبادات، ترس و اضطراب کمتری نسبت به مرگ داشتند (روبرتو^۱ و همکاران، ۲۰۲۰)؛ همچنین شیوع کووید-۱۹ فرصتی برای سالمندان و مردم جهان فراهم کرد تا وقت بیشتری را با خداوند بگذرانند و با انجام اعمال دینی و معنوی نزدیکی بیشتری را تجربه کنند. براساس نتایج به‌دست آمده از فواید بیماری‌های همه‌گیر و بلایای طبیعی رشد پس از سانحه آن اتفاق است که موجب می‌شود افراد نسبت به زندگی خود قدردانی بیشتری داشته باشند، معنویت را افزایش دهند و تلاش کنند فردی مفید برای جامعه باشند (پریئتو-یورسوا و جودار، ۲۰۲۰).

با نزدیک شدن به سنین پیری و رفتن فرزندان بسیاری از سالمندان معنویت را درون خود رشد می‌دهند. سالمندان تلاش می‌کنند با انجام اعمال دینی و مذهبی بر احساس تنهایی خود غلبه کنند و به خداوند نزدیک‌تر شوند. در ادیان مختلف از جمله اسلام و مسیحیت این اعتقاد راسخ وجود

دارد که اعمالی که مردم در این جهان انجام می‌دهند، در آخرت و روز رستاخیز مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد (احمد و همکاران، ۲۰۲۱؛ کوئینگ، ۲۰۲۰)؛ افزون بر این، معنویت و انجام دادن اعمال مذهبی موجب آرامش و حس خوب در افراد می‌شود، به‌ویژه افراد سالخورده که نقش‌های اجتماعی گذشته را از دست داده‌اند و می‌کوشند با شرکت در مراسم‌های مذهبی ارتباط خود را با پروردگار مستحکم‌تر کنند. پاندمی کووید-۱۹ موجی از ترس و اضطراب را در بین مردم جهان به‌ویژه سالمندان ایجاد کرد. در این بین، معنویت و اعتقادات مذهبی به‌عنوان تسهیل‌گر می‌تواند مقداری از استرس کرونا و ویروس ۲۰۱۹ را بکاهد (چانگ^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). البته با توجه به فاصله‌گذاری اجتماعی و بسته شدن مراکز مذهبی در دوران فراگیری کووید-۱۹، فرایند عبادت کردن مردم نسبت به گذشته تغییر چشمگیری داشته است تا آنجا که مراسم‌های دینی و مذهبی به صورت مجازی برگزار شد. البته لازم به ذکر است قرنطینه خانگی و تعطیلی بسیاری از مشاغل سبب شد مردم تمام طول روز در خانه باشند و زمان بیشتری را برای انجام اعمال دینی خود اختصاص دهند (ماراج^۲ و همکاران، ۲۰۲۰). یافته‌های پژوهش‌های گوناگون بیانگر نقش اعمال مذهبی و معنویت در تقویت سیستم ایمنی بدن سالمندان است (رابابا و همکاران، ۲۰۲۰؛ دورومز و دورار، ۲۰۲۱). معنویت به‌عنوان یک منبع مهم سلامتی و بهزیستی در سنین مختلف شناخته می‌شود که انجام به‌موقع و منظم آن می‌تواند سالمندان را از نظر بهزیستی روان‌شناختی در سطح بالایی قرار دهد (کاساپوگلو، ۲۰۲۰^۳).

پذیرش مرگ و نداشتن هراس و اضطراب در رابطه با آن، یکی دیگر از مزیت‌های معنویت در دوران سالمندی به‌شمار می‌رود (بوغوسزوسکی^۴ و همکاران، ۲۰۲۰)؛ در این باره، مطالعات انجام‌شده نشان دادند سالخوردگانی که از نظر معنوی و دینی در سطوح بالایی قرار دارند، اضطراب مرگ زیادی را تجربه نمی‌کنند (منزیس و منزیس^۵، ۲۰۲۰؛ لی^۶ و همکاران، ۲۰۲۰). در واقع معنویت به‌عنوان یک سیستم اعتقادی درونی درک می‌شود که نشاط و آرامش را در زندگی افراد ایجاد می‌کند. اعمال مذهبی به‌عنوان سبک‌های مقابله با استرس در نظر گرفته می‌شود که در شرایط حساس و بحرانی مانند پاندمی کووید-۱۹، به میزان قابل توجهی استرس فرد را می‌کاهد. پس در شرایطی که اوضاع از کنترل فرد خارج است، با توکل به خدا و انجام اعمال دینی درد را برای

1. Chang

2. Maraj

3. Kasapoglu

4. Boguszewski

5. Menzies & Menzies

6. Lee

فرد قابل تحمل تر می‌کند (کوالسزیک و همکاران، ۲۰۲۰). اضطراب مرگ همان احساس وحشت، ترس و نگرانی شدید ناشی از فکر کردن در مورد مرگ، ترک دنیا و اتفاقاتی که در دنیای آخرت رخ می‌دهد. شیوع بالای اضطراب مرگ در سالمندان به این دلیل است که آنها از مشکلات جسمانی، بیماری‌های مزمن، اختلالات روان‌شناختی و وابستگی به دیگران رنج می‌برند (پاسارانشی، ۲۰۲۰). از دلایل اصلی افزایش اضطراب مرگ در سالمندان این بود که گزارش‌های اولیه از ووهان چین نشان داد که در ماه‌های نخست نیمی از کشته‌شدگان کووید-۱۹ را افراد مسن تشکیل می‌دادند و میزان ابتلا و مرگ در این افراد به میزان قابل توجهی بالاتر از سنین دیگر بود (بورلاکو و همکاران، ۲۰۲۱). فعالیت‌های معنوی در این دوران موجب می‌شود سالمندان بر اضطراب و ترس ناشی از کرونا ویروس ۲۰۱۹ غلبه کنند؛ به بیانی دیگر، اعمال دینی و مذهبی به‌عنوان یک سبک مقابله با استرس مورد استفاده قرار می‌گیرد که نتیجه آن کاهش اضطراب و ترس ناشی از کووید-۱۹ خواهد بود (هوتابارات و هوتابارات،^۱ ۲۰۲۱؛ همیلتون^۲ و همکاران، ۲۰۲۱).

در مجموع نتایج این پژوهش نشان داد سالمندانی که در دوران همه‌گیری کرونا ویروس ۲۰۱۹ فعالیت‌های معنوی و مذهبی خود را انجام می‌دادند، از سلامت روانی بهتری برخوردار بودند؛ همچنین داشتن اعتقادات دینی به ایجاد معنا و آرامش در زندگی افراد می‌انجامد که نتیجه آن کاهش ترس و اضطراب ناشی از شیوع کووید-۱۹ است؛ در واقع سالمندانی که از سطوح معنوی بالایی برخوردار هستند، تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری روان‌شناختی بهتری دارند که موجب خواهد شد نسبت به شرایط ذهن‌آگاهی داشته باشند و فشار و درد ایجادشده را قابل تحمل‌تر ادراک کنند. پس می‌توان دریافت دین و معنویت فواید بسیار زیادی نه تنها برای سالمندان، بلکه برای تمامی سنین به ارمغان می‌آورد که لازم است بیشتر به آن توجه شود.

از جمله محدودیت‌های مطالعه مروری حاضر می‌توان به در دسترس نبودن متن کامل برخی مقالات اشاره کرد که سبب شد این مقالات از روند بررسی کنار گذاشته شوند؛ همچنین به علت فیلتر بودن برخی پایگاه‌های علمی پژوهشگران نتوانستند به آنها دسترسی داشته باشند. افزون بر این، برخی مطالعات انجام‌شده جنبه توصیفی داشتند و می‌بایست در تعمیم دادن نتایج آنها احتیاط کرد. در این زمینه پیشنهاد می‌شود مطالعاتی توصیفی در زمینه نقش اعمال دینی و مذهبی در کاهش اضطراب کووید-۱۹ در سالمندان و دیگر اقشار جامعه صورت گیرد تا همگان به اهمیت دین و معنویت در افزایش سلامت روانی مردم بیش از پیش آگاه شوند.

1. Hutabarat & Hutabarat

2. Hamilton, B.

منابع

* قرآن کریم، ترجمه عزت‌الله فولادوند.

1. Al Eid, N. A., Arnout, B. A., Alqahtani, M. M., & Fadhel, F. H. (2021), The mediating role of religiosity and hope for the effect of self-stigma on psychological well-being among COVID-19 patients. *Work*, (Preprint), 1-17.
2. Ahmad, U. S., Nawab, S., & Shafi, K. (2021), The Role of Islamic Work Ethics in Spiritual Leadership and Inclusion Practices Relationship During COVID-19. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(3), 943-952.
3. Buenaventura, R. D., Ho, J. B., & Lapid, M. I. (2020), COVID-19 and mental health of older adults in the Philippines: a perspective from a developing country. *International psychogeriatrics*, 32(10), 1129-1133.
4. Boguszewski, R., Makowska, M., Boż ewicz, M., & Podkowiń ska, M. (2020), The COVID-19 Pandemic's Impact on Religiosity in Poland. *Religions*, 11(12), 646.
5. Burlacu, A., Mavrichi, I., Crisan-Dabija, R., Jugrin, D., Buju, S., Artene, B., & Covic, A. (2021), "Celebrating old age": an obsolete expression during the COVID-19 pandemic? Medical, social, psychological, and religious consequences of home isolation and loneliness among the elderly. *Archives of Medical Science: AMS*, 17(2), 285.
6. Chang, M. C., Chen, P. F., Lee, T. H., Lin, C. C., Chiang, K. T., Tsai, M. F., ... & Lung, F. W. (2021), The Effect of Religion on Psychological Resilience in Healthcare Workers During the Coronavirus Disease 2019 Pandemic. *Frontiers in Psychology*, 12, 628894-628894.
7. Cherblanc, J., Bergeron-Leclerc, C., Maltais, D., Cadell, S., Gauthier, G., Labra, O., & Ouellet-Plamondon, C. (2021), Predictive factors of spiritual quality of life during the COVID-19 Pandemic: A multivariate analysis. *Journal of Religion and Health*, 60(3), 1475-1493.
8. Chintalapudi, N., Battineni, G., Sagaro, G. G., & Amenta, F. (2020), COVID-19 outbreak reproduction number estimations and forecasting in Marche, Italy. *International Journal of Infectious Diseases*, 96, 327-333.

9. Chen, N., Zhou, M., Dong, X., Qu, J., Gong, F., Han, Y., ... & Zhang, L. (2020), Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *The lancet*, 395(10223), 507-513.
10. Durmuş , M., & Durar, E. (2021), The relationship between spiritual well-being and fear of COVID-19 among Turkish elders. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 1-14.
11. Elman, A., Breckman, R., Clark, S., Gottesman, E., Rachmuth, L., Reiff, M., ... & Rosen, T. (2020), Effects of the COVID-19 outbreak on elder mistreatment and response in New York City: Initial lessons. *Journal of Applied Gerontology*, 39(7), 690-699.
12. Fardin, M. A. (2020), COVID-19 epidemic and spirituality: A Review of the benefits of religion in times of crisis. *Jundishapur Journal of Chronic Disease Care*, 9(2), e104260.
13. Gifford, W., Davies, B., Edwards, N., Griffin, P., & Lybanon, V. (2007), Managerial leadership for nurses' use of research evidence: an integrative review of the literature. *Worldviews on Evidence-Based Nursing*, 4(3), 126-145.
14. Hamilton, J. B., Best, N. C., Barney, T. A., Worthy, V. C., & Phillips, N. R. (2021), Using Spirituality to Cope with COVID-19: The Experiences of African American Breast Cancer Survivors. *Journal of cancer education: the official journal of the American Association for Cancer Education*, 1-7.
15. Haleem, A., Javaid, M., & Vaishya, R. (2020). Effects of COVID-19 pandemic in daily life. *Current medicine research and practice*, 10(2), 78.
16. Hutabarat, F., & Hutabarat, F. (2021), Factor Analysis of Spiritual Health during Covid-19 Pandemic: A Positioning of Adventist Higher Education Institution Students in Asia-Pacific International University. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 8(2), 1283-1294.
17. Isiko, A. P. (2020), Religious construction of disease: An exploratory appraisal of religious responses to the COVID-19 pandemic in Uganda. *Journal of African Studies and Development*, 12(3), 77-96.
18. Kowalczyk, O., Roszkowski, K., Montane, X., Pawlitzak, W., Tylkowski, B., & Bajek, A. (2020), Religion and Faith Perception in a Pandemic of COVID-19. *Journal of religion and health*, 59(6), 2671-2677.

19. Kasapoglu, F. (2020), Examining the Relationship between Fear of COVID-19 and Spiritual Well-Being. *Spiritual Psychology and Counseling*, 5(3), 341-354.
20. Krause, N. (2019), Religion and health among Hispanics: Exploring variations by age. *Journal of religion and health*, 58(5), 1817-1832.
21. Koenig, H. G. (2020), Maintaining health and well-being by putting faith into action during the COVID-19 pandemic. *Journal of religion and health*, 59, 2205-2214.
22. Lucchetti, G., Góes, L. G., Amaral, S. G., Ganadjian, G. T., Andrade, I., Almeida, P. O. D. A., ... & Manso, M. E. G. (2020), Spirituality, religiosity and the mental health consequences of social isolation during Covid-19 pandemic. *Int J Soc Psychiatry*, 20764020970996-20764020970996.
23. Lee, S. A., Jobe, M. C., Mathis, A. A., & Gibbons, J. A. (2020), Incremental validity of coronaphobia: Coronavirus anxiety explains depression, generalized anxiety, and death anxiety. *Journal of anxiety disorders*, 74, 102268.
24. Lam, K., Lu, A. D., Shi, Y., & Covinsky, K. E. (2020), Assessing telemedicine unreadiness among older adults in the United States during the COVID-19 pandemic. *JAMA internal medicine*, 180(10), 1389-1391.
25. Lebrasseur, A., Fortin-Bédard, N., Lettre, J., Raymond, E., Bussièrès, E. L., Lapierre, N., ... & Routhier, F. (2021), Impact of the COVID-19 pandemic on older adults: rapid review. *JMIR aging*, 4(2), e26474.
26. Maraj, H. A., Gülerce, H., Rana, S., & Meraj, M. (2020), Resilience and Hopelessness: Exploring the Mediator Role of Spirituality in the Global Situation of COVID-19. *Jurnal Kajian Wilayah*, 11(1), 1-15.
27. Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2010), Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Int J Surg*, 8(5), 336-341.
28. Menzies, R. E., & Menzies, R. G. (2020), Death anxiety in the time of COVID-19: theoretical explanations and clinical implications. *The Cognitive Behaviour Therapist*, 13.
29. Mukhtar, S. (2020), Psychosocial impact of COVID-19 on older adults: a cultural geriatric mental health-care perspective. *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6-7), 665-667.

30. Monahan, C., Macdonald, J., Lytle, A., Apriceno, M., & Levy, S. R. (2020), COVID-19 and ageism: How positive and negative responses impact older adults and society. *American Psychologist*, 75(1), 887-896.
31. Olonade, O. Y., Adetunde, C. O., Iwelumor, O. S., Ozoya, M. I., & George, T. O. (2021), Coronavirus pandemic and spirituality in southwest Nigeria: A sociological analysis. *Heliyon*, 7(3), e06451.
32. Oman, D., & Riley, L. W. (2018), Infectious diseases, religion, and spirituality. *Why religion and spirituality matter for public health*, 153-163.
33. Ouanes, S., Kumar, R., Doleh, E. S. I., Smida, M., Al-Kaabi, A., Al-Shahrani, A. M., ... & AlAbdulla, M. A. (2021), Mental Health, resilience, and religiosity in the elderly under COVID-19 quarantine in Qatar. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 104457.
34. Parker, G., Lie, D., Siskind, D. J., Martin-Khan, M., Raphael, B., Crompton, D., & Kisely, S. (2016), Mental health implications for older adults after natural disasters-a systematic review and meta-analysis. *International Psychogeriatrics*, 28(1), 11-20.
35. Prazeres, F., Passos, L., Simões, J. A., Simões, P., Martins, C., & Teixeira, A. (2021), COVID-19-Related Fear and Anxiety: Spiritual-Religious Coping in Healthcare Workers in Portugal. *International journal of environmental research and public health*, 18(1), 220.
36. Prieto-Ursúa, M., & Jódar, R. (2020), Finding Meaning in Hell. The Role of Meaning, Religiosity and Spirituality in Posttraumatic Growth During the Coronavirus Crisis in Spain. *Frontiers in psychology*, 11.
37. Rababa, M., Hayajneh, A. A., & Bani-Iss, W. (2020), Association of Death Anxiety with Spiritual Well-Being and Religious Coping in Older Adults During the COVID-19 Pandemic. *Journal of religion and health*, 1-14.
38. Roberto, A., Sellon, A., Cherry, S. T., Hunter-Jones, J., & Winslow, H. (2020), Impact of spirituality on resilience and coping during the COVID-19 crisis: A mixed-method approach investigating the impact on women. *Health care for women international*, 1-22.
39. Solomon, M. D., McNulty, E. J., Rana, J. S., Leong, T. K., Lee, C., Sung, S. H., ... & Go, A. S. (2020), The Covid-19 pandemic and the incidence of acute myocardial infarction. *New England Journal of Medicine*, 383(7), 691-693.

40. Shannonhouse, L. R., Snyder, J. D., Fullen, M., Davis, E. B., McElroy-Heltzel, S. E., Breedlove Mize, M. C., ... & Van Tongeren, D. R. (2020), Resource Loss, Religious Coping, and Suicide Predictors/Outcomes During the COVID-19 Pandemic: A Prospective Study of US Racially Diverse Older Adults. *Journal of Psychology & Christianity*, 39(4), 313-327.
41. von Humboldt, S., Mendoza-Ruvalcaba, N. M., Arias-Merino, E. D., Costa, A., Cabras, E., Low, G., & Leal, I. (2020), Smart technology and the meaning in life of older adults during the Covid-19 public health emergency period: a cross-cultural qualitative study. *International Review of Psychiatry*, 1-10.
42. Walarine, M. T., & KV, B. M. (2020), Pandemic effect on the elderly and their caregivers. *Journal of Ideas in Health*, 3(4), 248-251.
43. Whitehead, B. R., & Torossian, E. (2021), Older adults' experience of the COVID-19 pandemic: A mixed-methods analysis of stresses and joys. *The Gerontologist*, 61(1), 36-47.
44. Yı ldı rı m, M., K1 zı lgeçit, M., Seçer, □., Karabulut, F., Angı n, Y., Da□c1 , A., ... & Çinici, M. Meaning in Life, Religious Coping, and Loneliness During the Coronavirus Health Crisis in Turkey. *Journal of religion and health*, 1-15.
45. Yasaransi, E. T. J. (2020), Psychological and Spiritual Review on Stress, Immunity, Mental Health Issues and Stress Management Strategies Related to Covid-19 Pandemic. *ADHYATMA: A Journal of Management, Spirituality and Human Values [ISSN: 2581-7809 (online)]*, 4(1).
46. Zhou, F., Yu, T., Du, R., Fan, G., Liu, Y., Liu, Z., ... & Cao, B. (2020), Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *The lancet*, 395(10229), 1054-1062.